

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «Психологічні особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку
молодшого школяра»

Виконала: студентка 2 курсу групи РО1-М17з
спеціальності 013 Початкова освіта
Дупляк Вікторія Олександрівна

Керівник: Савицька О.В., кандидат психологічних
наук, доцент

Рецензент: Кутішенко В.П., кандидат психологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський-2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП

Розділ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНО- МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ У ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЦІ

1.1. Мовлення та мовленнєва діяльність як об'єкт психологічних та психолінгвістичних досліджень.....

1.2. Особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку молодшого школяра...

1.3. Закономірності засвоєння дитиною мови та розвиток її мовлення

1.4. Порівняльний аналіз основних комунікативно-мовленнєвих вмінь та навичок молодшого школяра та дошкільника

Висновки до розділу 1

Розділ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВМІННЯ ОРІЄНТУВАТИСЯ НА СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД МОВЛЕННЯ ТА КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1 Програма та основні результати дослідження вміння орієнтуватися на словниковий склад мовлення та комунікативно-мовленнєвих навичок у молодших школярів

2.2. Оптимізація засобів мовно-мовленнєвого розвитку та розвитку комунікативних навичок в молодшому шкільному віці.....

Висновки до розділу 2

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відродження національної школи і реформування освіти в Україні є вимогою часу. Гостро постало питання про необхідності вдосконалення мовної освіти дітей, забезпечення їх повноцінної діяльності, створення умов, які максимально сприяють розвитку зокрема і мовно-мовленнєвого розвитку дитини, оскільки саме мова та мовлення характеризують особистість людини, визначають специфіку всієї когнітивної діяльності в майбутньому.

Проблеми мовленнєвого розвитку розглянуті у працях Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, О. О. Леонтьєва, А. В. Запорожця, Н. І. Жинкіна та ін., в яких встановлені важливі теоретичні положення, зокрема, були прослідковані основні закономірності розвитку мовлення дитини, показано особливості засвоєння лексики, граматики рідної мови, простежено специфіку особливостей етапів засвоєння звукової сторони рідної мови, були визначені основні якісні зміни в процесі усвідомлення дітьми мовленнєвої діяльності (Л. С. Виготський, О. Р. Лурія, Д. Б. Ельконін, О. М. Гвоздєєв, та ін.)

Різноманітні аспекти проблеми мовлення і форм, які його обслуговують, досліджувалися О. В. Запорожець, О. О. Люблінською, М. І. Лісіною, А. К. Марковою та ін. Поруч з визнанням великого значення дорослого у психічному розвитку дитини, в дошкільному віці не менш важливим є його спілкування з ровесниками (М. І. Лісіна, В. С. Мухіна, Т. А. Репіна, Л. Г. Лисюк та ін.). Було показано, що спілкування дитини з ровесниками в різних видах діяльності стимулює мовленнєву активність — розвиває функції і форми її мовлення, сприяє усвідомленню дитиною своїх мовленнєвих висловлень.

Тому актуальність проведеного нами дослідження зумовлюється значимістю вивчення психологічних особливостей комунікативно-мовленнєвого розвитку молодшого школяра, можливістю оптимізації цього

розвитку, а також виявленою прямою залежністю успішності навчання в початковій школі та рівнем мовленнєвого розвитку.

Об'єктом дослідження є комунікативно-мовленнєва діяльність дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження — психологічні особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку молодшого школяра.

Метою дослідження є з'ясування особливостей усвідомлення мовленнєвої дійсності як умови та складової процесу засвоєння рідної мови у дітей молодшого шкільного віку та комунікативно-мовленнєвого їх розвитку.

Відповідно до поставленої мети нам поставлено такі **завдання дослідження:**

1. Здійснивши теоретичний аналіз психолінгвістичних та психологічних підходів до мовлення з'ясувати особливості комунікативно-мовленнєвого розвитку у молодшому шкільному віці, основні закономірності засвоєння мови та здійснити порівняльний аналіз розвитку комунікативно-мовленнєвих навичок та вмінь дошкільників та молодших школярів.

2. Виявити особливості становлення орієнтування дошкільників стосовно мовленнєвої дійсності і її елементів (слів).

3. Розробити систему прийомів, засобів та методів роботи з метою оптимізації комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів..

Методи дослідження: організаційний — порівняльний; теоретичні — аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація даних спеціальної літератури в розрізі досліджуваної проблеми та власних результатів; емпіричні — спостереження (за поведінкою, реакціями тощо), констатуючий експеримент, під час якого досліджувалися усвідомлення мовленнєвої дійсності у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; якісна та кількісна обробка результатів.

Методологічною основою дослідження є теорія мовленнєвої діяльності, яка сформульована в працях Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, Д. Б. Ельконіна, О. О. Леонтьєва. Згідно з нею: а) мовлення дитини

розвивається в результаті генералізації мовних явищ, сприймання мовлення дорослих і власної мовленнєвої активності; б) мова і мовлення розглядається як ядро, яке знаходиться в центрі різноманітних ліній психічного розвитку: мислення, уяви, пам'яті, емоцій; в) провідним напрямком в навчанні рідній мові є формування мовних узагальнень, елементарного усвідомлення явищ мови та мовлення; г) орієнтування дитини в мовних явищах створює умови для самостійних спостережень за мовою, для мовленнєвого саморозвитку. А також теорія діяльності (О. М. Леонтьєв), положення про значення дитинства в розвитку психічних властивостей і здібностей.

Практичне значення одержаних результатів полягає у здійсненні порівняння комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільників та молодших школярів; у підтвердженні ідеї про взаємозумовленість психічного розвитку молодшого школяра, його навчальних досягнень рівнем мовленнєвого розвитку; у з'ясуванні того, що ставлення до мовленнєвої дійсності, яке визначає інтелектуальний розвиток дитини та її успішність, повинна бути об'єктом спеціально організованого формування; у доборі засобів оптимізації комунікативно-мовленнєвого розвитку молодшого школяра.

Апробація результатів. Основні положення і висновки дипломного дослідження доповідалися та обговорювалися на студентській звітній науковій конференції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (24 - 25 квітня 2019 року, м. Кам'янець-Подільський); всеукраїнській інтернет-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» (24-25 жовтня 2019 року, м. Кам'янець-Подільський).

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (70 найменувань), 1 додаток. Загальний обсяг дипломної роботи становить 95 сторінок, основний текст викладений на 80 сторінках.

ВИСНОВКИ

В ході теоретичного та експериментального дослідження психологічних особливостей комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів нами було встановлено таке:

У вітчизняній психологічній науці з середині ХХ століття намітилася тенденція розробляти проблему мовлення за трьома основними векторами, де перший присвячений проблемі співвідношення мислення і мовлення, розкриттю їхніх взаємозв'язків і взаємозалежностей. Доробки другого напрямку ставили своєю метою вивчення внутрішнього мовлення, його сутності, генезису, фізіологічних механізмів, співвідношення внутрішнього та зовнішнього мовлення. Вивчення третього вектора стосується психологічної зовнішнього мовлення — як писемного, так і усного.

Ідея мовленнєвої діяльності зводиться до тричленної системи (мовна здатність — мовленнєва діяльність — мова) й розуміється як процес, у якому зміст кодування (шифрування) й декодування (розшифрування) формується. Що ж стосується самої тричленної системи, то в ній мовна здатність співвідноситься не лише зі свідомістю, а й з цілісною особистістю людини; мовленнєва діяльність трактується з огляду на спілкування як процесу внутрішньої саморегуляції соціуму (соціальні групи, суспільство в цілому); мова розглядається як система орієнтирів, необхідних для діяльності людини в предметному й соціальному світі.

Виділяються такі закономірності засвоєння дитиною мови та розвитку мовлення: а) закономірність, за якою відбувається становлення мовленнєво-рухового апарату дитини; б) закономірність, за якою розвивається та частина головного мозку, де закладена психофізіологічна програма формування інтелекту людини і реалізується розуміння лексичних та граматичних значень різних мовних одиниць; в) закономірність (програма, модель, матриця), за якою розвивається та зміцнюється емоційно-вольова сфера

мозку, тобто здібність переживати різні почуття (емоції); г) закономірність (програма, модель, матриця), за якою встановлюється розуміння тексту (зв'язного мовлення); д) закономірність, за якою встановлюється взаємовідношення між усним і писемним мовленням (розвиток мовленнєвого слуху, пальців руки, яка пише, вміння читати та ін.); е) закономірність (програма, модель, матриця), за якою відбувається розвиток (прискорення) темпу засвоєння мови.

Мовленнєвому розвитку дошкільника притаманні такі специфічні ознаки: соціальна компетентність, вміння вибирати адекватні способи спілкування з різними партнерами, наявність особистісного рівня мовленнєвого розвитку, що дозволяє дитині свідомо і доволіно користуватися невербальними і мовленнєвими способами для успішної взаємодії, зв'язність і логічність мовленнєвих висловлень. Це є основою подальшого систематичного теоретичного вивчення мови і розвитку мовлення у початковій школі.

Вивчення стихійного, спеціально неорганізованого формування ставлення дітей до мовленнєвої дійсності і її елементів (слів, звуків) показало, що складаються невизначені, недостатньо усвідомлені уявлення про дійсність мовлення як такого, що відмінне від дійсності предметів та явищ, які нею позначаються. Для більшості дітей мовленнєва дійсність ще не виступає як дійсність особливого роду, вона затуляється у свідомості дітей цього віку предметною дійсністю.

Сплановане та організоване нами експериментальне дослідження повинно було розв'язати такі задачі: а) вивчити особливості становлення орієнтування дітей стосовно мовленнєвої дійсності і її елементів (слів); б) прослідкувати зміни позиції стосовно дійсності мовлення у дошкільників і молодших школярів, які відбуваються під впливом навчання типу шкільного; в) оцінити лінгвістичний, емоційний та поведінковий компоненти комунікативної поведінки у молодших школярів.

Тому для вирішення поставлених задач дослідження проводилося за двома напрямками. На першому етапі нами вивчалися особливості орієнтування дітей стосовно мовленнєвої дійсності і її елементів (слів) за допомогою спеціально відібраних експериментальних задач. Другим етапом була оцінка лінгвістичний, емоційний та поведінковий компоненти комунікативної поведінки у молодших школярів, яка здійснювала за допомогою методів: анкета діагностики та оцінки комунікативного розвитку дитини (І. С. Марченко), бесіди за картинками «Оціни вчинок» та методика «Хто правий?» (методика Г. А. Цукерман).

Навчання в школі призводить до того, що значна частина першокласників і другокласників та всі третьокласники починають виділяти мовленнєву дійсність як самостійно реалізовану, відмінну від предметної дійсності. Але, характер навчання в школі, за якого дитина орієнтується на відношення дії до успішного результату, а не на істотні властивості і відношення дійсності мовлення, не може призводити до якісного зрушення у ставленні дитини до мовленнєвої дійсності і її елементах. Про це свідчать, перш за все, результати виконання задачі Л. С. Виготського. Надовго і стійко зберігається вибіркового ставлення до різних категорій слів.

Надані досліджуваним деякі допоміжні прийоми для успішного розв'язування задачі виділення слів з речення призводить до певним позитивним зрушенням в аналізі досліджуваними. Однак, ні інтонування, ні зовнішні матеріальні опори самі по собі, якщо вони не спираються на знання дитиною відповідних критеріїв понять, не можуть привести до принципових зрушень в діях досліджуваних. Вони лише закріплюють те, що вже досягнуто; лише ведуть до більш-менш ефективного тренування, яке вдосконалює характер практичних уявлень про мовлення, але залишаються буденними.

Оцінка лінгвістичного, емоційного та поведінкового компонентів комунікативної поведінки у молодших школярів засвідчила, що молодшим школярам притаманні такі характеристики комунікативної поведінки: діти

спостерігають за іншими людьми, які попадають у їх поле зору; витримують зоровий контакт співрозмовника; мімікою виражають такі почуття як радість, подив, сум, злість, страх; вираз обличчя відповідає ситуації; використовують жести, щоб привернути до себе увагу; часто бувають ініціаторами комунікації. Молодші школярі можуть локалізувати навколишні шуми, мовлення; можуть розбірливо вимовляти інші слова; усно виражають свої повсякденні потреби та повідомляють про своє самопочуття, емоційні стани; задають і відповідають на прості запитання. У більшості дітей молодшого шкільного віку (50 % досліджуваних) переважає середній рівень знань про правила комунікативної поведінки.

Для оптимізації комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку необхідно забезпечити реалізацію перспективності та наступності у навчанні рідної мови та комунікативно-мовленнєвого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айдарова Л. И., Горская Л. Я., Цукерман Г. А. Психологические проблемы введения первоклассника в ситуацию исследования родного языка. *Вопросы психологии*. 1976. № 2. С.83-95.
2. Актуальные проблемы психологии речи и психологии обучения языку / под ред О.О.Леонтьева. Москва : Изд-во МГУ, 1983.216 с.
3. Амеліна С. М. Тренінги з розвитку умінь та навичок діалогічного спілкування: посібник. Дніпропетровськ: Пороги, 2005. 73 с.
4. Баев Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. Київ : Рад. школа, 1966. 192 с.
5. Бігич О.Б. Особистісно-діяльнісний розвиток молодшого школяра на уроці іноземної мови: Монографія. – К.: Віпол, 2010. – 138 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : навч.-метод. посібник. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
7. Богин Г. И. Уровни и компоненты речевой способности человека. Калинин: Калининский госун-т, 1975. 106 с.
8. Богоявленський Д. Н. Психологія усвоєння орфографії. Москва : Изд-во Акад.пед наук РСФСР, 1957. 416 с.
9. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2003. 344 с.
10. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 376 с.
11. Бодалев А. А. Психологія общения Москва: Издательство «Институт практической психологи»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 256 с.
12. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва :Педагогика,1968. 428 с.

13. Бондаренко А. Ф., Коробко С. Л. Особенности педагогического общения в подготовительном классе. *Методические рекомендации к реализации психологических основ учебно-воспитательного процесса в подготовительных классах*. Киев, 1983. С. 3 – 28.
14. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психика, сознание, бессознательное. Москва : Лабиринт, 2001. 368 с.
15. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. Москва : Педагогика, 1961. 198 с.
16. Жинкин Н. И. Механизмы речи. Москва : Прогресс, 1958 146 с.
17. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2 т. Москва : Педагогика, 1986. Т. 1: Психологическое развитие ребенка ; Т. 2: Развитие произвольных движений. 1986. 297 с.
18. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика: навч. посіб. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.
19. Захарченко В. Г. Мовленнєвий розвиток дошкільників в сюжетно-рольовій грі: навч.-метод. посіб. Київ : Вища шк., 2001. 60 с.
20. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке : пособ. для учителей средней школы. Москва : Просвещение, 1978. 159 с
21. Зимняя И.А. Речевой механизм в схеме порождения речи. *Психологические и психолінгвістическіе проблемы владения и овладения*. Москва : Изд-во МГУ, 1969. 218 с.
22. Ільїна Н. М. Проблема мовлення в українській психології (на матеріалі наукової спадщини Б. Ф. Баєва та І. О. Синиці): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 Київ, 2003. 20 с.
23. Калмикова Л.О. Формування мовленнєвих умінь та навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти. Київ : НМЦВО, 2003. 300 с.

24. Карпова С.Н., Труве Э.И. Психология речевого развития ребенка / отв. ред. В.К. Боярчук. Ростов-на Дону: Изд-во Ростовського госун-та, 1987. 324 с.
25. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра. Київ : Міленіум, 2006. 336 с.
26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ :Радянська школа, 1989. 658 с.
27. Крутій К. Л. Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація. 2-е вид. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2006. 168 с.
28. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии / под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой. Москва : Смысл, 2000. 509 с.
29. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики. Москва : Смысл; Санкт-Петербург : Лань, 2003. 287 с.
30. Леонтьев А.А. Психологические единицы и порождение речевого высказывания. Москва : Изд-во МГУ, 1969. 284 с.
31. Леонтьев А.Н. Общее понятие о деятельности. *Основы теории речевой деятельности*. Москва : Педагогика, 1974.С.145-281
32. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / под ред. А.Г.Рузской; 2-е изд. Москва :Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 384 с].
33. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. Москва :Просвещение, 1986. 216 с.
34. Лурия А.Р. Лекции пообщей психологии Санкт-Петербург: Питер, 2004. 320с.
35. Лурия А.Р. Речь и мышление Москва :Изд-во МГУ, 1975. 144 с.
36. Лурия А.Р. Язык и сознание. Москва :Изд-во МГУ, 1979. 202 с.
37. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути ее развития: пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1975. 176 с.

38. Мамичева Е. В. Развитие и место речемыслительных операций, в структуре речевой деятельности. *Психолингвистика* : сб. науч. трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
39. Маркова А.К. Психология усвоения языка как средства общения Москва : Изд-во МГУ, 1974. 198 с.
40. Марченко І. С. Діагностика комунікативних здібностей дітей із ТПМ. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Вип. 21. 2012. С. 172-176.
41. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. Москва : Педагогика, 1984. 112 с.
42. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми / под ред. М.И.Лисиной. Москва : Педагогика, 1985. 208 с.
43. Пироженко Т.А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка: монографія. Київ : Нора-принт, 2002. 310 с
44. Піроженко Т.О. Мовленнєва генеза в особистісному вимірі. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. 2002. Т.4., ч.7. С. 192–199
45. Психология детей дошкольного возраста: развитие познавательных процессов /под ред.А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. Москва : Просвещение,1964. 352 с.
46. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М.Степанов. Київ: „Академвидав”, 2006. – 424 с.
47. Психолого-педагогические аспекты учебного процесса в школе / под ред С.Д.Максименка. Київ :Рад.школа, 1983. 176 с.
48. Развитие общения у дошкольников (характеристика основных форм общения со взрослым у детей от рождения до 7 лет) / под ред. А.В.Запорожца и М.И.Лисиной. Москва :Педагогика, 1974. 168 с.

49. Развитие речи детей дошкольного возраста / под ред. Ф.А.Сохина. Москва : Просвещение, 1984. 224 с.
50. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: монографія / Л.О. Калмикова, Н.В. Харченко, С.Д. Дем'яненко, Л.А. Порядченко; за заг. ред. Л.О. Калмикової. Київ: Вид-во «ПП Медведєв», 2007. 304 с.
51. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 688 с.
52. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. Москва : ПЕРСЭ; Логос, 2004. 319 с.
53. Семиченко В.А. Психология общения. Киев: «Магістр-S», 1998. 152 с.
54. Силіна О. Подорож у країну розуміння. *Шкільний психолог*. 2007. № 16.
55. Синиця І.Є. Психологія усного мовлення. Київ : Рад.школа, 1974. 206 с.
56. Смирнова Е. О. Холомогорова В. М. Межличностные отношения дошкольников. Диагностика, проблемы, коррекция Москва : ВЛАДОС, 2003. 160 с.
57. Соколов А.Н. Внутренняя речь и мышление. Москва : Просвещение, 1968 248 с.
58. Сухомлинський В. О. Народження громадянина Київ : Рад. шк., 1970. 288 с.
59. Тернопільська В. І. Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 10. С. 9–12.
60. Трунова В. А. Мовленнєві ситуації як засіб формування комунікативних умінь. *Початкова школа*. 1988. №8. С. 26–28
61. Ушакова О.С. Развитие речи дошкольников. Москва : Изд-во Ин-та Психотерапии, 2001. 240 с.
62. Ушакова Т.Н. и др. Речь человека в общении. Москва : Педагогика, 1989. 246 с.

63. Федоренко Л.П., Фомичева Г.А., Лотарев В.К. Методика развития речи детей дошкольного возраста. Москва : Просвещение, 1977. 302 с.
64. Федчик В. А. Теорія мовленнєвої діяльності як основа методики розвитку мовлення [Електронний ресурс]. URL : http://www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Philologia/25160doc.htm
65. Хризман Т. П., Еремеева В. П, Лоскутова Т. Д Эмоции, речь и активность мозга ребенка Москва :Педагогика, 1991. 231 с.
66. Хухлаева О. Хочу быть успешным. Москва : Чистые пруды, 2005. Выпуск 5.
67. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Мовознавство. 2002. №1. С. 69 – 71.
68. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. Москва : Знание, 1972. 64 с.
69. Эльконин Д.Б. Детская психология (развитие ребенка от рождения до семи лет). Москва : Просвещение, 1960. 405 с.
70. Watson J. Behaviorism. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1930. P. 6.